10.3126/voh.v31i1.53803

मार्क्सवादको प्रादुर्भावमा काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको भूमिका

गोविन्द प्रसाद मैनाली
विद्यावारिधि शोधार्थी

सार

प्रस्तुत आलेखमा वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोतको रूपमा रहेको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको अध्ययन गरिएको छ । वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोतको अध्ययन गर्दा सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनलाई मात्र स्रोत मानिएको छ । १५ औँ शताब्दीबाट थोमस मुन्जर र थोमस मुरबाट सुरू भएको काल्पनिक समाजवादी चिन्तन १९ औँ शताब्दीमा आइपुग्दा मात्र वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बन्न पुगेको थियो । कार्ल मार्क्स र एंगेल्सले १८४८ मा 'कम्युनिस्ट घोषणापत्र' लेखी विश्व राजनीतिमा वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव र विकास गराएका थिए । यस आलेखमा यही वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोतको रूपमा रहेको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको अध्ययन गरिएको छ । प्रस्तुत आलेखको अध्ययन गर्ने क्रममा निगमन विधिको प्रयोग गरिएको छ । प्रस्तुत आलेखको मूल उद्देश्य वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोतको रूपमा रहेको साइमन, फुरिये र ओवेनका काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको अध्ययन गर्नु हो ।

शब्दकुञ्जी *: मार्क्सवाद, समाजवाद, साइमन, फुरिये, पुँजीवाद, भौतिकवाद*

विषय प्रवेश

वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको दर्शनशास्त्रीय आधार मार्क्सवाद हो । मार्क्सवादको उद्‌भव र विकास हेगेल र फायरबाखको जर्मन शास्त्रीय दर्शन एडम स्मिथ र डेबिड रिकार्डोको राजनीतिक अर्थशास्त्र र सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको स्रोतबाट भएको थियो । जसलाई लेनिनले मार्क्सवादी दर्शनको स्रोत भनेका थिए (फ्रुलोभ, १९८८ : ४८९) ।

मार्क्सवादी दर्शनको तीन सङ्घटक अङ्गहरूमा पहिलो, द्वन्द्वात्मक तथा ऐतिहासिक भौतिकवाद, दोस्रो, मार्क्सवादी अर्थशास्त्र र तेस्रो, वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तन हो (शिवाकोटी, २०६७ : ९८७) । यी मध्ये वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव र विकास मार्क्सवादी दर्शनको प्रादुर्भाव भएसँगै भएको थियो । मार्क्सवाद नै वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तन हो (शिवाकोटी, २०६७ : ९८६) । यस आलेखमा मार्क्सवादको प्रादुर्भावमा काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको भूमिकाको अध्ययन गर्ने क्रममा वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोतको रूपमा रहेको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको अध्ययन गरिएको छ । वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोतको रूपमा काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको अध्ययन गर्ने क्रममा सेन्ट साइमान, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनलाई मात्रै आधार मानिएको छ । मार्क्सवादी दर्शन नै वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तन भएको हुँदा यस आलेखमा अध्ययन गर्ने क्रममा र उल्लेख गर्ने क्रममा

मार्क्सवादी दर्शन भनी अध्ययन र उल्लेख नगरी वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तन भनि अध्ययन र उल्लेख गरिएको छ भने मार्क्सवादी दर्शनको प्रादुर्भावमा काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको भूमिका भन्नेमा वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत भनी अध्ययन र उल्लेख गरिएको छ ।

काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको लामो इतिहासको अध्ययन हामीले गरेका छौँ । काल्पनिक समाजवादी चिन्तन न्यायपूर्ण समाजको परिकल्पना गर्दै गर्दा उद्भव भएको थियो । संसारका सम्पूर्ण मुलुकमा समाजवादका अनुयायीहरू थिए । १५ औं शताब्दीमा उद्भव भएको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनले १९ औं शताब्दीमा आइपुग्दा नयाँ आयाम पाएको थियो । १९ औं शताब्दीमा आइपुगेछि काल्पनिक समाजवादी चिन्तन संसारभरका मनिसहरूको मुक्तिको बाटो बनेको र राजनीतिक संघर्ष, विद्रोह, क्रान्ति र आन्दोलनको साधन बन्न पुगेको थियो र यस काल्पनिक समाजवादी चिन्तनले मूर्तताको यात्रा सुरू गरेको थियो । १५ औं शताब्दीमा उद्भव भएको काल्पनिक समाजवादी चिन्तन १९ औं शताब्दीमा आइपुग्दा अमूर्ततादेखि मूर्ततासम्मको यात्रा तय गरेको थियो भने वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बन्न पुगेको थियो ।

उद्देश्य

प्रस्तुत लेखको मूल उद्देश्य काल्पनिक समाजवादी चिन्तनदेखि वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको बारेमा चर्चा गर्नु हो । विशेष गरी समाजवादी चिन्तनको विकासमा काल्पनिक समाजवादी चिन्तन अमूर्तदेखि मूर्तताको यात्रा कसरी गरेको छ भन्ने निक्यौंल गर्नु यस लेखको अर्को ध्येय हो । पछिल्लो समय मार्क्स तथा एंगेल्सले उद्भव गराएका वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बनेको साइमन, फुरिये र ओवेन आदिको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनलाई विमर्श गर्नु पनि यसको अर्को उद्देश्य हो । साइमन, फुरिये र ओवेनका काल्पनिक समाजवादी चिन्तन वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत कसरी बन्न पुगेको थियो भन्ने अध्ययन गर्नु पनि यस आलेखको मुख्य आशय रहेको छ ।

विधि

प्रस्तुत लेखमा सैद्धान्तिक पक्षको चर्चा गर्ने सन्दर्भमा निगमन विधिको प्रयोग गरिएको छ । समाजवादी चिन्तनका विषयमा अतीतमा भएका सामग्रीको समीक्षा र विश्लेषण गरी प्रस्तुत लेखलाई आधिकारिकता दिने प्रयास गरिएको छ । प्रस्तुत लेख गुणात्मक अनुसन्धानमा आधारित छ । यस अनुसन्धानमूलक लेखमा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । अनुसन्धेय विषय र त्यससँग सम्बन्धित सन्दर्भ सामग्री सङ्कलनका लागि पुस्तकालय कार्यको उपयोग गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा काल्पनिक समाजवाद र वैज्ञानिक समाजवादका सैद्धान्तिक पुस्तकलाई सैद्धान्तिक समग्रीको रूपमा उपयोग गरिएको छ भने यस काव्यकृतिसँग सम्बन्धित समीक्षा, विश्लेषण एवम् समाजवादसँग सम्बन्धित सामग्रीलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा प्रयोग गरिएको छ ।

विश्लेषणको सैद्धान्तिक पर्याधार

काल्पनिक समाजवादी चिन्तन १९ औँ शताब्दीमा आईपुग्दा विकसित भएर आधुनिक र वैज्ञानिक बन्न पुगेको थियो । आधुनिक र वैज्ञानिक चिन्तन बन्न पुग्ने काल्पनिक समाजवादी चिन्तनमा मुख्यतः सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनका काल्पनिक समाजवादी चिन्तन थिए । यिनका काल्पनिक समाजवादी चिन्तनमा १५ औं, १६ औं, १७ औं र १८ औं शताब्दीका काल्पनिक समाजवादी चिन्तनमा भन्दा आधुनिक र वैज्ञानिक लक्षण र दृष्टिकोणको विकास भएका थिए । यिनका काल्पनिक समाजवादी चिन्तनमा मौलिक पद्धतिहरूका विकास भएका थिए । जसका कारण आधुनिक तथा वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको सैद्धान्तिक स्रोत बन्न पुगेको थियो (सबिरोव, १९८८ : ९९) । यस आलेखमा वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोतको अध्ययन गर्दा सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनका काल्पनिक समाजवादी चिन्तनलाई सैद्धान्तिक आधार मानिएको छ ।

प्रत्येक नयाँ दर्शन शून्यबाट उद्भव हुँदैन । नयाँ दर्शन त त्यही दर्शनसँग सबन्धित पूर्ववर्ति दर्शनहरूका आधारमा उद्भव हुन्छ । उद्भव भएको नयाँ दर्शन परिष्कृत, तार्किक र वैज्ञानिक बन्न पुग्दछ । वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्भव पनि काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको मूर्तरूप र परिष्कृत, तार्किक र वैज्ञानिक रूपमा भएको थियो । काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको उद्भव भएपछि यस चिन्तनले अमूर्ततादेखि मूर्ततासम्मको लामो यात्रा तय गर्दा र यस चिन्तनले आधुनिकताको स्वरूप ग्रहण गर्दा मार्क्स र एंगेल्सले उद्भव गराएका वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बन्न पुगेको थियो (सेलेज्नेव र फेतिसोव, १९८७ : ९-१०) ।

वुर्जुवा पुँजीवादी क्रान्तिले वुर्जुवा सामन्तवादी सामाजिक व्यवस्थाको अन्त्य गरेपछि वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्था स्थापना भएको थियो । वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्था भएपछि पनि सामन्तवादी सामाजिक व्यवस्थाले जस्तो गर्ने यस व्यवस्थाले शोषण र दमनको अन्त्य भएको थिएन । शोषण, दमन र विभेद नयाँ ढंगले गर्न थालेको थियो । वुर्जुवा सामन्तवादी सामाजिक व्यवस्थाले भन्दा वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाले समाजमा अत्याचार, हिंसा, आतंक र अपराधको घटना झन व्यापक र निर्मम तरिकाले बढाएको थियो । वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाले समाजमा मानववीयताको नै अन्त्य गरिदिएको थियो । जसले गर्दा समाजमा व्यापक अशान्ति र अमानवीय घटना बढ्न थालेको थियो (एंगेल्स, २०६६ : ३३२) ।

वुर्जुवा पुँजीवाद सामाजिक व्यवस्थाको कारणले समाजमा छाएको अशान्ति र अमानवीय गतिविधिले समाजलाई निराशातिर धकेलेको थियो । यस्तो निराशा कसरी आशामा बदल्ने र वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको अमानवीय र अपराधिक गतिविधिलाई रोक्नका लागि वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थालाई समाप्त पार्दै नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको स्थापनाको निमित्त समाजवादी चिन्तनलाई कल्पना गर्दै काल्पनिक समाजवादी चिन्तकहरू सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेन विश्व राजनीतिमा देखा परेका थिए । यसै क्रममा सेन्ट साइमनले सन् १८०२ मा 'जेनेभाको पत्रावली', चार्ल्स फुरियेले सन् १८०८ मा नयाँ काल्पनिक समाजवादी चिन्तन र रोबर्ट ओवेनले १ जनवरी,

१८०० मा 'न्यू लेनार्क' को अवधारण लिएर आएका थिए (एंगेल्स, २०६६ : ३३२)। यी काल्पनिक समाजवादी चिन्तकहरूले नयाँ काल्पनिक समाजवादी चिन्तन ल्याउँदै तत्कालिन वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको विरूद्धमा नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको प्रारूप ल्याएका थिए । जुन प्रारूपले काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको अमूर्ततादेखि मूर्ततासम्मको यात्रा तय गरेको थियो भने वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बन्न पुगेको थियो ।

अवधारणा

वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भवको पृष्ठभूमी धेरै लामो छ । वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव हुनुपूर्व शास्त्रीय समाजवादी चिन्तनको सुरूवात आदिम मानव समाजदेखि नै भएको थियो । आदिम मानव समाजलाई दास युगले र दास युगलाई सामन्तवादी युगले विस्थापित गरेपछि काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव र विकास हुन पुगेको थियो । यहि काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको स्रोतमा मार्क्स र एंगेल्सले सन् १८४८ मा 'कम्युनिस्ट पार्टीको घोषणा-पत्र' लेखी समाजवादी राजनीतिक/आर्थिक कार्यक्रम ल्याएपछि विधिवत रूपमा वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव हुन पुगेको थियो । वैज्ञानिक समजवादी चिन्तनको उद्‌भवको पृष्ठभूमी केलाउँदा र यस वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोतको रूपमा रहेको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको पृष्ठभूमी खोतल्दा आदिम समाजको आदिम साम्यवादी युगसम्म पुगिन्छ । तर, यस आलेखमा वैज्ञानिक समजवादी चिन्तनको स्रोतको रूपमा रहेको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको अध्ययन गर्दा सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनका काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको मात्र अध्ययन गरिएको छ ।

वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाले स्थापना गरेको उत्पादन प्रणाली र पुँजीपतिवर्गको विरोध क्रमशै बढ्न थालेको थियो । ब्रिटेनमा औद्योगिकिकरण तिव्र भएको थियो र फ्रान्समा पनि उद्योग, कलकारखानाको विकासले वामे गति लिदै थियो । आधुनिक उद्योगको विकास भएपछि समाजमा द्वन्द्वको सिर्जना भएको थियो । सामाजिक वर्गहरूबिच द्वन्द्व, संघर्ष बढ्न थालेको थियो (एंगेल्स, २०६६ : ३३२-३३३) । सन् १८०० पछि जर्मन र फ्रान्समा बन्दै गरेको वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थामा वर्गसंघर्षको विकास हुन लागेको थियो । यसै संघर्षबाट सर्वहारावर्गको जन्म र विकास भएको थियो (एंगेल्स, २०६६ : ३३३) । भर्खरै जन्मदै गरेको सर्वहारावर्गको संघर्षमा राजनीतिक विचारले प्रवेश गर्न र संगठित हुन पाएको थिएन । यिनै राजनैतिक एवम् वैचारिक कसिले संगठित नभएका सर्वहारावर्गलाई काल्पनिक समाजवादी चिन्तकहरूले कल्पना, भावना र सपनामा सीमित भई नयाँ काल्पनिक समाजवादी चिन्तन र नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको प्रारूप प्रस्तुत गरी राजनीतिक संघर्ष, विद्रोह, क्रान्ति र आन्दोलनको खाका प्रस्तुत गर्न पुगेका थिए । जुन राजनीतिक चिन्तन, राजनीतिक व्यवस्थाको प्रारूप र राजनीतिक संघर्षको कार्यक्रम अपरिपक्व भएका कारण कल्पनामै सीमित भएको थियो (एंगेल्स, २०१० : ४२-४३) ।

तत्कालिन वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको शोषण, अन्याय र विभेदलाई अन्त्य गर्न सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनले काल्पनिक समाजवादी चिन्तन र नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको प्रारूपको परिकल्पना गरी तयार पारेका थिए । तर, यी चिन्तकले तत्कालिन वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाले निम्त्याएको समस्यालाई

समाधान गर्न वैज्ञानिक विश्लेषण र निष्कर्ष निकाल्न सकेका थिएनन् र सर्वहारा वर्गलाई वैज्ञानिक र ठोस राजनीतिक चिन्तन, राजनीतिक व्यवस्था र राजनीतिक संघर्षको कार्यक्रम दिन सकेका थिएनन् र उनीहरूले नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको निर्माणका लागि वर्ग सङ्घर्षको भूमिका र राजनीतिक सत्ताका लागि संघर्षको ऐतिहासिक आवश्यकतालाई ठम्याउन सकेका थिएनन् (सबीरोव, १९८८ : १३४-१३५) । जसका कारण यी चिन्तकहरूको चिन्तन परिकल्पनामै मात्र सीमित भएको थियो । तर, पनि यी चिन्तकको चिन्तनले अमूर्तताबाट मूर्ततासम्मको यात्रा तय गरेको थियो भने मार्क्स र एंगेल्सले प्रतिपादन गरेका वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बन्न चाहिँ पुगेको थियो । मार्क्स र एंगेल्सले प्रतिपादन गरेका र लेनिनले विकास गरेका वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तन नै संसार रूपान्तरण गर्ने एकजुटकारी र रूपान्तरणकारी शक्ति बन्न पुगेको थियो (सबीरोव, १९८८ : १३५) ।

१५ औं शताब्दीमा थोमस मुन्जर र थोमस मुरले काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको उद्भव गराएपछि काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको विकास क्रमशै : १६ औं शताब्दी, १७ औं शताब्दी, १८ औं शताब्दी र १९ औं शताब्दीसम्ममा तम्मासो कम्पान्नेल्ला, जेरार्ड विन्स्टेनली, जाँ मेलिये, गैब्रियल बोन्नो दे मैब्ली, मोरेली र ग्राक्खस बाब्योफले गरेका थिए । यसपछिको काल्पनिक सामाजवादी चिन्तन १९ औं शताब्दीमा आइपुग्दा १९औं शताब्दीका तीन दशकहरूमा काल्पनिक समाजवादी चिन्तनलाई सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनले नयाँ र मौलिक सिद्धान्त दिई विकास गरेका थिए । जसले गर्दा काल्पनिक समाजवादी चिन्तनले अमूर्ततादेखि मूर्ततासम्मको यात्रा तय गरेको थियो र वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बन्न पुगेको थियो ९ीयखर्भा, ज्ञढढद्द ज्ञडट(ज्ञडड० ।

काल्पनिक समाजवादी चिन्तन आदर्श राज्य र समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको निर्माण गर्नको लागि परिकल्पना गरिएको चिन्तन थियो । तर, दमन र शोषणमा आधारित सामाजिक व्यवस्था रूपान्तरित हुँदै सामाजिक न्यायमा आधारित सामाजिक व्यवस्थाको निर्माण हुनुको सट्टामा दमन, शोषण, अन्याय र विभेदले झन-झन नयाँ-नयाँ स्वरूप ग्रहण गर्दै गएको थियो (सेलेज्नेव र फेतिसोव, १९८८ : १३-१४) । दास युगलाई सामन्तवादी युगले विस्थापित गरेको थियो । सामन्तवादी युगलाई पुँजीवादी युगले विस्थापित गरेको थियो । तर, समाजमा हुने तमाम शोषण, दमन, उत्पीडन, विभेद र अन्यायलाई आदर्श राज्य र सामाजिक न्यायमा आधारित समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाले विस्थापित गर्न सकेको थिएन । झन-झन् दमन, शोषण, विभेद, उत्पीडन र अन्यायले नयाँनयाँ स्वरूप ग्रहण गर्न पुगेको थियो । यसका कारण सामन्तवादी सामाजिक व्यवस्थामा भएका यी यावत दमन, शोषण, विभेद, उत्पीडन र अन्यायलाई पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाले झन नयाँ स्वरूपमा निरन्तरता दिँदै सामान्य र कमजोर बनाइ दिएको थियो (सेलेज्नेव र फेतिसोव, १९८७ : १३-१४) ।

जसको फलस्वरूप काल्पनिक समाजवादी चिन्तनले थोमस मुन्जर, थोमस मुरदेखि बाब्योफसम्म आइपुग्दा अमूर्ततादेखि मूर्ततासम्मको यात्रा तय गरेको थियो र सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनसम्म आइपुग्दा काल्पनिक समाजवादी चिन्तन वैज्ञानिक सामाजवादी चिन्तनको स्रोत बन्न पुगेको थियो । आदर्श राज्यको निर्माणको लागि

परिकल्पना गरिएको काल्पनिक समाजवादी चिन्तन वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्वरूपमा रूपान्तरित भइसकेपछि मात्र क्रान्तिकारी मार्ग तय गर्नपुगेको थियो ।

मार्क्सवादको प्रादुर्भावमा काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको भूमिका

हरेकको क्षमताअनुसार काम र कामअनुसारको पारिश्रमिक प्राप्त गर्नु समाजवादी चिन्तनको प्रमुख सिद्धान्त हो ९एबदयि, द्द्णज्ञछ स ज्ञढठ(द्दद्दछ० । यस्तो महत्वपूर्ण सिद्धान्तका आधारमा मार्क्स र एंगेल्सले स् १८४८ मा कम्युनिस्ट लिगका लागि कम्युनिस्ट घोषणा-पत्र लेखी वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव गराएका थिए । मार्क्स र एंगेल्सले वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको परिभाषा दिने क्रममा समाजवादलाई साम्यवादको निम्न चरण र साम्यवादलाई समाजवादको माथिल्लो चरण भनि परिभाषित गरेका थिए भने यसलाई अर्थ्याउने क्रममा पुँजीवाद र साम्यवाद बीचको संक्रमण काल नै समाजवाद हो भनेका थिए (पौडेल, २०७२ : २००-२०१) ।

निजी स्वामित्वमा आधारित सामाजिक प्रणालीलाई विस्थापित गरेपछि र साम्यवादी राजनीतिक प्रणालीमा पुग्नु अघिको सामाजिक तथा राजनीतिक प्रणाली समाजवादी सामाजिक प्रणाली हो । जसको लक्ष्य राज्यका सबै प्रकारका उत्पादनका साधनहरूमा जनताको स्वामित्व स्थापित गर्नु हो । समाजवादी क्रान्ति सम्पन्न गरेपछि अथवा पुँजीवादी सामाजिक प्रणालीबाट समाजवादमा संक्रमण गरेपछि वैज्ञानिक समाजवाद अस्तित्वमा आउँछ । वैज्ञानिक समाजवादमा उत्पादनको साधनहरूमाथि सार्वजनिक स्वामित्व स्थापित हुन्छ । यस वैज्ञानिक समाजवादी प्रणालीमा उत्पादनका साधनहरूबाट कोही पनि वञ्चित हुँदैनन् र उत्पादनका साधनहरूमाथि कसैको पनि एकाधिकार हुँदैन (काशिन र चेर्कासोव, १९८८ : १४) ।

यसरी वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनलाई जान्न, बुझ्न र बुझाउन सकिन्छ । मार्क्सवादी दर्शनको तिन सङ्घटक सिद्धान्तहरूमध्ये एक सिद्धान्तको रूपमा वैज्ञानिक समजवादी चिन्तन रहेको छ भने मार्क्सवादी दर्शनको तीन स्रोतहरूमध्ये वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत फ्रान्सेली-बेलायती काल्पनिक समाजवाद हो (पौडेल, २०७२ : ३५) । यस फ्रान्सेली-बेलायती काल्पनिक समाजवादी चिन्तन भन्नाले साइमन, फुरिये र ओवेनका काल्पनिक समजवादी चिन्तन भन्ने बुझिन्छ । यस आलेखमा वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको रूपमा रहेका यिनै काल्पनिक समाजवादी चिन्तनलाई क्रमशैः अध्ययन गरिएको छ ।

१८ औं शताब्दीको अन्त्यतिर फ्रान्समा भएको वुर्जुवा क्रान्तिले सामन्तवादी सामाजिक व्यवस्थाको स्थानमा वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको स्थापना भएको थियो । यस वुर्जुवा क्रान्तिबाट स्थापित वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाबाट त्यस समयका फ्रान्सेली विचारक र चिन्तकहरू धेरै आशावादी भएका थिए ९ँचयदभचत, द्दण्ज्ञज्ञ स ठघद्ध(घछ० । वुर्जुवा पुँजीवादी व्यवस्थाले सामन्तवादी शासन पद्धतिको अन्त्य गरिदिन्छ, चर्चको अन्धकारमय शासन युगको अन्त्य गरिदिन्छ, अज्ञानता, अन्धविश्वास र रूढिग्रस्त सामाजिक युगको अन्त्य गरिदिन्छ र न्याय, समानतामा

आधारित विभेदरहित, शोषणरहित र दमनरहित नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको स्थापना गरिदिन्छ भन्ने आशा वुर्जुवा चिन्तकहरूले र विचारकहरूले गरेका थिए ९ँचयदभचत, द्दण्ज्ञज्ञ स ठघड०। यसरी त्यस समयका वुर्जुवा चिन्तक र विचारकहरूले तर्कवुद्धिमुलक र न्यायमूलक आदर्श राज्यको परिकल्पना गरेका भए पनि त्यो सम्भव हुन त परै जाओस् उल्टै वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाले स्थापना गरेको पुँजीवादी प्रणालीले वुर्जुवा सामन्तवादी सामाजिक व्यवस्थाको भन्दा धेरै दमन, शोषण र उत्पीडनमा समाजलाई पारेको थियो। जसले गर्दा समाजिक वर्ग संघर्षको तीव्र रूपमा विकास भएको थियो र यसले सर्वहारा वर्ग र पुँजीपति वर्गबीच कित्ताकाट र दुश्मनी सिर्जना गरेको थियो जसले गर्दा वर्ग संघर्ष ह्वात्तै बढेको थियो ९ँचयदभचत, द्दण्ज्ञज्ञ स ठद्धण(द्धद्द०।

यसरी वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाले निराश तुल्याएपछि राजीतिक चिन्तक र विचारकहरूले नयाँ सामाजिक व्यवस्थाको परिकल्पना गर्न थालेका थिए। वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाले स्थापना गरेको पुँजीवादी प्रणालीको दमन, शोषण र विभेद अचाक्ली बढेपछि यसको समस्या समाधान गर्न र यस व्यवस्थाको विकल्पको रूपमा काल्पनिक समाजवादी चिन्तकहरू अगाडि आउन लागेका थिए ९ीयखर्भाी, ज्ञढढद्द स ज्ञढण०। यसै क्रममा काल्पनिक समाजवादी चिन्तक सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनले वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाले निम्त्याएको विविध समस्यालाई समधान गर्न काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको परिकल्पना गरेका थिए भने यस व्यवस्थाको विरूद्धमा नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको प्रारूप तयार पारी स्थापनाको निम्ति राजनीतिक संघर्ष र कार्यक्रमहरू तय गरेका थिए। जसले गर्दा यी काल्पनिक समाजवादी चिन्तकको काल्पनिक समाजवादी चिन्तन अमूर्ततादेखि मूर्ततासम्मको यात्रा तय गर्न सफल भएको थियो भने वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बन्न पुगेको थियो। जसलाई क्रमशः अध्ययन गर्न सकिन्छ।

काल्पनिक समाजवादी चिन्तक सेन्ट साइमन (१७६०-१८२५) एउटा रजौटा परिवारमा जन्मेका थिए। उनी आफ्नो जीवनको महत्वपूर्ण राजनीतिक घटनाक्रमहरू अमेरिकी स्वतन्त्रता संग्राम (१७६५-१७८३) र फ्रान्सेली वुर्जुवा क्रान्ति (१७८९-१७९४) मा सहभागि भएका थिए ९एर्षदिभक, द्दण्ज्ञद्ध स छ०। उनी जीवनको लामो समयसम्म साहित्यिक सिर्जनामा लागिरहेका थिए भने सधैंभरि गरिबि र अभावको जीवन जिउन बाध्य भएका थिए। उनले काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको परिकल्पना गर्दै 'औद्यागिक प्रणाली' कृति लेखि नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको प्रारूप तयार पारेका थिए, ९एर्षदिभक, द्दण्ज्ञद्ध स ज्ञड०। उनले 'प्रत्येक सामाजिक-आर्थिक प्रणाली पूर्ववर्ती प्रणाली भन्दा प्रगतिशिल हुन्छ' भन्ने नयाँ सिद्धान्तको प्रतिपादन गरेका थिए। उनी प्रकृतिसम्बन्धी धारणामा भौतिकवादी हुँदाहुँदै पनि सामाजिक समस्या समाधानको मामिलामा सधैंभरि भौतिकवादी नभई प्रत्ययवादी थिए ९एर्षदिभक, द्दण्ज्ञद्ध स द्दण०।

उनी सन् १८०२ तिर नै आर्थिक व्यवस्था राजनीतिक व्यवस्थाको आधार हो र सामाजिक आर्थिक रूप स्वामित्वका सम्बन्धहरूमा टिकेको हुन्छ भन्दथे र वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको संरचनालाई राम्रोसँग बुझ्ने भइसकेका थिए। उनले फ्रान्सेली वुर्जुवा क्रान्तिलाई पुँजीपतिवर्ग, अभिजातवर्ग र सर्वहारावर्गहरू बिचको संघर्ष हो भनी भन्दथे (एंगेल्स, २०६६ : ३३४)। सन् १८१६ मा उनले राजनीतिलाई उत्पादनको विज्ञान हो भनेका थिए। उनले राजनीति

अर्थशास्त्रमा पूर्णरूपले विलिन हुन्छ । आर्थिक व्यवस्था नै राजनीतिक व्यवस्थाको आधार हो र राजनीतिक शासन वस्तुहरूको प्रबन्धमा र उत्पादन प्रकृयाको सञ्चालनमा बदलिरहन्छ र 'राज्यसत्ताको अन्त्य' हुन्छ भनी भविष्यवाणी गरेका थिए (एंगेल्स, २०१० : ४५) ।

उनले मानव विकासको प्रकृयालाई तीन चरणमा बाँडेर अध्ययन गरेका थिए । पहिलो चरणमा समाजमा धर्मको एकछत्र राज थियो । दोश्रो चरणमा अइपुग्दा धर्म र विज्ञानको बिच संघर्ष चलेको थियो र तेश्रो चरणमा विज्ञानको जित भएको थियो । उनको विचारमा विज्ञानको जित हुनु भनेको नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको स्थापना गर्नु थियो । यसको लागि उनले 'औद्योगिक प्रणाली' को अवधारणा ल्याएका थिए । उनको 'औद्योगिक प्रणाली' मा राज्यसत्ता वुर्जुवा सामन्तीहरूबाट उद्योगपतिहरू तथा वैज्ञानिकहरूलाई सुम्पिइएको थियो ९एर्षदिभक, द्दण्ज्ञद्ध स टड(ठ0० । उनको 'औद्योगिक प्रणाली' मा आर्थिक योजनारू निहित थिए । बैंकहरूलाई अर्थव्यवस्थाको नियोजनको महत्वपूर्ण भूमिका सुम्पिएको थियो । बैंकहरू भौतिक वस्तुहरूको मूल्यको निर्धारण तथा वितरण गर्दथे । उत्पादनको स्वामित्व सामाजिक नराखी उद्योगपतिरूमा निहित थियो र उद्योगपतिहरू राज्यको गतिविधि र योजनाका मातहतमा रहन्थे ९त्वथयिच, ज्ञढठछ स ज्ञछड० ।

उनले 'औद्योगिक प्रणाली' मा औद्योगिक संसदको प्रस्ताव गरेका थिए । उनले साझा युरोपको अवधारणालाई यही औद्योगिक संसदले हाँक्ने कुरा गरेका थिए । उनले औद्योगिक संसदमा तीनवटा विभाग रहने छन् । पहिलो विभाग अनुसन्धान तथा आविष्कार विभाग, दोश्रो विभाग पुनर्मूल्याङ्कन विभाग र तेश्रो विभाग कार्यकारी विभाग रहनेछ । अनुसन्धान तथा आविष्कार विभागमा इन्जिनियर र कलाकारहरू रहने छन् । यिनीहरूले समाजिक कामको योजना निर्माण र प्रस्तुत गर्नेछन् । पुनर्मूल्याङ्कन विभागमा वैज्ञानिकहरू रहनेछन् । यिनीहरूले योजनाको पूनर्मूल्याङ्कन गर्नेछन् । कार्यकारी विभागमा नेताहरू रहनेछन् र यिनीहरूले योजनाको कार्यान्वयन गर्नेछन् भनी स्पष्ट पारेका थिए ९त्वथयिच, ज्ञढठछ स ज्ञछढ० ।

उनको राजनीतिक चिन्तनलाई पूर्ण रूपमा काल्पनिक समाजवादी चिन्तनमात्रै भन्न सकिँदैन । उनले आफ्नो आदर्श राज्य नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थामा निजि स्वामित्व, उद्योगपति र सर्वहारावर्ग र उद्यम-मुनाफालाई संरक्षित राखेका थिए ९त्वथयिच, ज्ञढठछ स ज्ञटण० । उनको काल्पनिक समाजवादी चिन्तन 'औद्योगिक प्रणाली' मा राजकीय पुँजीवादको लक्षण प्रशस्तै भेटिन्छन् । उनको उद्योगपतिहरूको निजी हितहरूलाई सामाजिक हितहरूमा रूपान्तरित गर्ने भन्ने विचार पवित्र इच्छा मात्र हो । किनभने उद्योगपति वर्ग सत्तारूढ वर्ग हो र उद्योगपतिहरूको 'साझा हित' उनीहरूको निजी हितमा रूपान्तरित हुन्छ ९त्वथयिच, ज्ञढठछ स ज्ञटण(ज्ञटज्ञ० । यसर्थ उनको काल्पनिक समाजवादी चिन्तन नितान्त समाजवादी चिन्तन मात्रै नभई राजकीय पुँजीवादी चिन्तन पनि हो ९त्वथयिच, ज्ञढठछ स ज्ञटण(ज्ञटज्ञ० ।

तर, पनि उनको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनमा समाजवादी प्राकृतिक चिन्तनहरू प्रशस्तै थियो । उनको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनमा सामाजिक श्रम नियोजन, राज्यको उत्पादन संगठनकर्तामा रूपान्तरण, श्रमको सार्विकता र अनिवार्यता, योग्यता र क्षमताको सोपान, बहुसंख्यक वर्गको हित अभिव्यक्ति जस्ता विचारहरू थियो । उनको यस्ता

चिन्तनशैली र विचारले गर्दा काल्पनिक समाजवादी चिन्तन विकास हुन पुगेको थियो र यसले अमूर्ततादेखि मूर्ततासम्मको यात्रा तय गरेको थियो भने वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बन्न पुगेको थियो ९त्बथयिच, ज्ञढठछ स ज्ञटज्ञ० ।

चार्ल्स फुरिये (१७७२-१८३७) फ्रान्सेली काल्पनिक समाजवादी चिन्तक थिए । उनी १९ औं शताब्दीको पूवार्द्धको मौलिक काल्पनिक समाजवादी चिन्तक थिए । उनले परिकल्पना गरेका काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको विचारगत प्रणालीको निर्माण गर्दा तीन शाश्वत मूल तत्वहरूलाई आधार मानेर गरेका थिए ९ब्यभभअजभच, ज्ञढडट स ज्ञढछ० । यी तीन मूल तत्वहरूमा परमात्मा तत्वलाई प्रधान तत्वको रूपमा उनले राखेका थिए । उनको विचारमा निराकार परमात्मा तत्वले भूतद्रव्यबाट ब्रह्माण्डको सृष्टि गर्दछन् । परमात्माको जगतको विकास योजना पूर्व निर्दिष्ट लक्ष्य हो । प्रकृति र समाजमा घटित सम्पूर्ण घटनाक्रम दिव्य योजना अनुसार हुन्छ । परमात्माको भूतद्रव्यबाट रचित जगतको गतिको नियम गणितीय समाञ्जस्यपूर्ण पद्धतिमा आधारित छ र गणितीय निमयअनुसार जगतको सृष्टि भएको छ भन्ने थियो ९ब्यभभअजभच, ज्ञढडट स ज्ञढछ(ढट० ।

उनले आफ्नो कृतिमा वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको र पुँजीवादी प्रणालीको राजनीतिक विचारधारा र नैतिक सिद्धान्तको व्यापक आलोचना गरेका थिए (सबीरोव, १९८८ : १११) । उनले वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको स्थापनाको निम्ति भएका क्रान्तिको समयमा वुर्जुवा पुँजीवादीहरूले भन्ने गरेको वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्था र क्रान्तिपछि स्थापना भएको वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको चरित्रलाई तिनीहरूको शब्दहरूको कसीमा जाँचेर, विश्लेषण गरेर पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको नैतिक दरिद्रतालाइ निर्मम आलोचना गरेका थिए (एंगेल्स, २०६६ : ३३५) ।

उनी वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको आलोचक मात्रै थिएनन् । उनी काल्पनिक समाजवादी चिन्तक, राजनीतिक विचारक तथा दार्शनिक पनि थिए । वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थामा महिलाको स्थान र महिलाको पुरुषसँगको सम्बन्धको पुँजीवादी चरित्रलाई उनले गरेको आलोचना सर्वाधिक तथ्यपरक थियो । उनले स्पष्टसँग भनेका थिए कि 'कुनैपनि समाजमा भएको महिलाको स्वाधिनताको मात्रा, पुरै समाजको स्वाधीनताको स्वभाविक मापन हो' (एंगेल्स, २०१० : ४६) ।

उनले मानव इतिहासलाई चार चरणमा बाँडेर अध्ययन गरेका थिए । पहिलो चरण जंगली युग, दोश्रो चरण बर्बर युग, तेश्रो चरण पितृसत्तात्मक युग र चौथो चरण सभ्यताको युग गरी चार चरणमा मानव समाजको विकासलाई अध्ययन गरेका थिए ९ब्यभभअजभच, ज्ञढडट स ज्ञढठ(ढड० । उनी के भन्दथे भने 'बर्बरताको युगमा खराबीहरू सिधा-सादा तरिकाबाट र प्रत्यक्ष रूपमा हुन्थ्यो भने सभ्यताको युगमा खराबीहरू जटिल, रहस्यमय, सन्देहपूर्ण र पाखण्ड रूपले भएको थियो (एंगेल्स, २०१० : ४६) । उनको विचार 'सभ्यताको युगमा अन्तरविरोधहरू लगातार उत्पन्न हुँदा र बढ्दा गरिबी र सर्वहारावर्गको जन्म हुन्छ' भन्ने थियो (एंगेल्स, २०१० : ४६) । यसरी सभ्यताको युगमा अन्तरविरोधहरू बढ्दै जाँदा कान्टले अन्तमा पृथ्वीको नाश हुन्छ भनेर घोषणा गरे झैं उनले पनि 'अन्तमा मानव जातिको नै नाश हुन्छ' भनी भने घोषणा गरेका थिए (एंगेल्स, २०१० : ४७) ।

उनले वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको निर्मम आलोचना गर्दै वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थालाई नराम्रो र खराब चरित्रले बनेको समाज हो भनेका थिए । उनले वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थालाई 'भयानक पाप' भनी दोषारोपण गरेका थिए र उनले नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्था भएको आदर्श राज्यको परिकल्पना गरेका थिए (सेलेज्नेव र फेतीसोव, १९८७ : १७) । उनले आफुले परिकल्पना गरेका नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्था भएको आदर्श राज्यलाई 'समाजीय समाञ्जस्य' अवधारणा प्रयोग गरी 'समाजीय व्यवस्था' भनेका थिए । उनको यो 'समाजीय समाजस्य' को अवधारणासहितको 'समाजीय व्यवस्था' पनि काल्पनिक समाजवादी चिन्तन नै थियो (सबीरोव, १९८८ :११५) ।

उनले परिकल्पना गरेका नयाँ समाजवादी समाजिक व्यवस्था भएको आदर्श राज्यको 'समाजीय व्यवस्था' लाई पनि मानिसहरूको भावावेगहरूले निर्माण गरेको सामाजिक संगठन नै हो भन्दथे (सबीरोव, १९८८ :११५) । उनले मानिसहरूको भावावेगलाई तीन भागमा बाँडेका थिए । ती भावावेगहरूमा (१) भौतिक अथवा ऐन्द्रिक भावावेग (स्वाद, स्पर्श, दृष्टि, श्रवण तथा घ्राण), (२) अनुरागको भावावेग (मित्रता, प्रेम, अकांक्षा, परिवारबाट स्नेह), (३) वितरणात्मक भावावेग (प्रतियोगिता अथवा षडयन्त्रप्रति अनुराग, विविधता र सृजनात्मक क्रियाकलापप्रति झुकाव) (सबीरोव, १९८८ : ११५) । वितरणात्मक भावावगेले अरु भावोगहरूको क्रियामा निर्णायक भूमिका खेल्छ । वितरणात्मक भावावेगको कार्य सामाजस्यतिर अघि बढाउँदछ भन्ने उनको मत थियो (सबीरोव, १९८८ : ११५) । उनको मत अनुसार वितरणात्मक भावावेगको पूर्ण विकास मानिसहरूको नैसर्गिक अधिकार अन्तर्गत श्रमलाई संगठित गर्न सक्दा मात्रै हुन्छ । यसले श्रम र शरिरलाई सन्तुष्टि प्रदान गर्दै श्रमजिवि मानिसमा उर्जा उत्पन्न गर्दछ भन्ने थियो (सबीरोव, १९८८ : ११५-११६) ।

उनको 'सामंजस्यपूर्ण समाज' को आधारभूत आधार भनेको असोसियन (संघ) अथवा फैलेक्स थियो । फैलेक्स भनेको उत्पादन र उपभोक्ताहरूको सहकारी संघ थियो । फैलेक्समा बाध्यकारी श्रम नभई हरेक मानिसको इच्छा अनुसारको श्रम थियो (सबीरोव, १९८८ : ११६) । उनको 'सामजस्य समाज' को सामाजिक व्यवस्थामा महिला र पुरुषको अधिकार समान थियो । शिक्षाको लक्ष्य व्यक्तिको चौमुखि शारीरिक तथा आत्मिक विकास थियो । सेन्ट साइमनले जस्तै फुरियेले पनि मानिसको आत्मिक र शारीरिक शक्तिमा विश्वास गर्दथे (सेलेज्नेव र फेतिसोव १९८७ : १८) ।

उनले नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको स्थापनाका निम्ति राजनीतिक संघर्षको घोर विरोध गरेका थिए । उनले सामाजिक वर्गहरूबिच मेलमिलाप, सहयोग र समाजको शान्तिपूर्ण रूपान्तरणको लागि आह्वान गरेका थिए । यो उनको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको मुख्य समस्या र दोष थियो (सबीरोव, १९८८ : ११९) । तर, पनि उनले काल्पनिक समाजवादी चिन्तनलाई मौलिकता प्रदान गरेका थिए । जसले गर्दा काल्पनिक समाजवादी चिन्तन अमूर्ततादेखि मूर्ततासम्मको यात्रा तय गर्न सफल भएको थियो भने वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बन्न पुगेका थियो (सबीरोव, १९८८ : ११९) ।

उनले नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको परिकल्पना गर्दै समाजवादी व्यवहारले श्रम, शिक्षा, सुखमय तथा आनन्दमय जीवनको अधिकार सुनिश्चित गर्न सकिने आधारहरूको प्रारूप तयार पारेका थिए (सबीरोव, १९८८ : ११९) ।

उनले काल्पनिक समाजवादी चिन्तनमा समाजको प्रत्येक व्यक्तिमा श्रमप्रति कुनै न कुनै झुकाव रहन्छ भनी प्रमाणित गरेका थिए। उनले शिक्षा र परिवेशको बारेमा विविध विचाररूको प्रतिपादन गरेका थिए। उनले श्रमलाई जीवन्त आवश्यकतामा बदल्ने र बौद्धिक तथा शारीरिक श्रमबिचको सीमा रेखा मेटाउने खालका विचारहरूको निर्माण गरेका थिए (सबीरोव, १९८८ : १२०)।

उनको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनमा धेरै नै पुँजीवादी लक्षण थियो। उनको सामंजस्यको विचारमा पुँजी तथा श्रम बिचको शान्तिपूर्ण सहयोग र सामाजिक वर्गहरूबिचमा मेलमिलाको विचारमा पुँजीवादी लक्षण प्रशस्तै थियो। उनले पुँजीपतिहरू विस्तारै विस्तारै आफ्नो पुँजी सामाजिक उपयोगि काममा खर्च गर्ने छन् तथा मजदुरहरू विस्तारै विस्तारै साना-साना पुँजीपति बन्दै जाने छन् भनी कल्पना गरेका थिए। जुन तत्कालिन समयमा गलत साबित भएको थियो (सबीरोव, १९८८ : १२०)। उनले परिकल्पना गरेका नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको स्थापनाका निमित्त निर्माण गरेका काल्पनिक समाजवादी चिन्तन मार्क्स र एंगेल्सले प्रतिपादन गरेका वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बन्न पुगेका थियो भने मार्क्सले यिनलाई पनि सेन्ट साइमनलाई जस्तै 'समाजवादको कुलपति' पदले विभुषित गरेका थिए (सबीरोव, १९८८ : १२०-१२१)।

काल्पनिक समाजवादी चिन्तक रोबर्ट ओवेन (१७७१-१८५८) को जन्म व्यापारी परिवारमा ब्रिटेनको न्यू टाउनमा भएको थियो। उनी पछि पढ्न छाडेर व्यापारमा संलग्न भएका थिए ९एयमक्रयचभ, ज्ञढण्ठ स ट्ट०। फ्रान्समा बुर्जुवा क्रान्ति भएको समयमा ब्रिटेनमा पनि शान्त प्रकृतिको क्रान्ति भइरहेको थियो (एंगेल्स, २०१० : ४७)। यस क्रान्तिले वाष्प इन्जिन, मेशिनहरू र आधुनिक उद्योग धन्दा, कलकारखानाको विकास भएको थियो। यस विकासले ब्रिटेनको तत्कालिन वुर्जुवा सामन्तवादी तथा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थामा ऐतिहासिक क्रान्तिकारी छलाङ्गले फड्को मारिरहेको थियो र वुर्जुवा पुँजीवादी व्यवस्थालाई बलियो र मजबुत ढंगले विकास गरिरहेको थियो (एंगेल्स, २०१० : ४७)। ब्रिटेनमा वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्था बलियो रूपमा विकसित भएपछि यस व्यवस्थाले स्थापना गरेको पुँजीवादी प्रणालीले र बढ्दो औद्योगिकिकरणले तत्कालिन ब्रिटेनि समाज पुँजीपति वर्ग र सर्वहारा वर्गमा विभक्त भएको थियो (एंगेल्स, २०१० :४७)।

ब्रिटेनको तत्कालिन वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाले स्थापना गरेका पुँजीवादी प्रणालीले सामाजिक समस्या, विभेद, शोषण र असमानता जन्माएको र विकास गरेको थियो। यस व्यवस्थाले परम्परागत नैतिक बन्धन, पितृसत्तात्मक अधीनता तथा पारिवारिक नाता सम्बन्धलाई खुकुलो त बनाएको थियो। तर, महिला र बच्चालाई अत्यधिक श्रम गराएर श्रम शोषणको भयावहताको स्थिति पनि सिर्जना गरेको थियो (एंगेल्स, २०६६ : ३३६-३३७)। यस्तो विषय परिस्थितिको बिच यसलाई चिर्न र यस प्रणालीको विकल्प दिनका लागि काल्पनिक समाजवादी चिन्तक रोबर्ट ओवेन आफ्नो परिकल्पनाको नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको प्रारूप लिएर अगाडि आएका थिए (एंगेल्स, २०१० :४७)।

काल्पनिक समाजवादी चिन्तक रोबर्ट ओवन भौतिकवादी दार्शनीक थिए। उनी के भन्दथे भने- 'मानिसको चरित्र वंशाणुगत गुणमा र व्यक्तिगत जीवनमा, र उसको जीवनको विकासको समयमा र परिवेशमा निर्भर रहन्छ' (एंगेल्स,

२०१० : ४७-४८) । उनको समयमा तत्कालिन ब्रिटेनको वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थामा धेरै समस्या देखा परेको थियो । त्यस समस्याको फाइदा उठाउँदै मानिसहरु व्यापक सम्पति कमाउने र पुँजीपति बन्ने होडमा लागेका थिए । तर, उनी यस्तो समस्याको फाइदा उठाउनतिर नलागेर त्यस व्यवस्थाकै विकल्पको खोजीमा लागेका थिए र नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको प्रारूप तयार पार्नतिर लागेका थिए (एंगेल्स, २०१० : ४८) ।

तत्कालिन ब्रिटेनको वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाले स्थापना गरेको पुँजीवादी प्रणालीले व्यापक दमन, शोषण, विभेद गरिरहेको समयमा रोबर्ट ओवनले मेन्चेस्टरको एक कारखानामा 'न्यू लेनार्क' को अवधारणा ल्याएर काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको प्रारूपको सफल प्रयोग गरेका थिए (एंगेल्स, २०१० : ४८) । उनले सन् १८०० देखि १८२९ सम्म 'न्यू लेनार्क' सुती मिलमा सफल प्रयोग गरेका थिए र सफल पनि भएका थिए । उनको नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको परिकल्पनाको प्रारूपको 'न्यू लेनार्क' अवधारणा प्रयोग भएको वस्तीमा कम्तीमा पनि २५०० भन्दा धेरै संख्यामा मजदुर र मजदुर परिवारको बस्ति थियो । त्यहाँ जाँड रक्सी, पुलिस, मुद्दा मामिला र कानुनहरू छदै थिएनन् (एंगेल्स, २०१० : ४८) । उनले त्यहाँ शिशु पाठशालाको पनि स्थापना गरेका थिए । अरु कलकारखाना र उद्योगमा दैनिक १४ घण्टा मजदुरलाई खटाइन्थ्यो भने त्यहाँ मात्रै दैनिक साढे १० घण्टा मजदुरलाई काममा लगाइन्थ्यो । उनको यो अवधारणाले मिल पनि चलिहरेको थियो, मिल मालिकले पनि अत्यधिक मुनाफा कमाइरहेका थिए र मजदुरहरू पनि खुसी थिए (एंगेल्स, २०१० : ४८) । उनको यो सफल प्रयोगले उनको नाम प्रसिद्ध भयो भने उनलाई पूरै युरोपले चिन्न थालेका थिए । उनी यति सफलतामा नै सन्तुष्टि भएका थिएनन र अरु उद्योगमा, अरु मुलुकमा पनि आफ्नो अवधारणा अन्तर्गतको आदर्श सामाजिक व्यवस्थाको स्थापना गर्न चाहन्थे तर, असफल भएका थिए ।

उनी निजी सम्पति, मानिसलाई पवित्र बनाउने धर्म र वुर्जुवा विवाह प्रथाको विरोधी थिए । उनले वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको र यस व्यवस्थाले स्थापना गरेको पुँजीवादी प्रणालीको समस्या औंल्याएका थिए, विरोध गरेका थिए र यस व्यवस्थाको विरूद्धमा नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको प्रारूप ल्याउँदै काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको बहस चलाएका थिए ९क्रभयल, द्दण्ञठ स् ज्ञण्ढ(ज्ञज्ञण्० । उनले नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको स्थापना राजनीतिक संघर्षबाट नभई ज्ञानको विस्तारबाट गर्न सकिन्छ भन्ने अपरिपक्व विचारको निर्माण गरेका थिए । यसै अनुरूप उनी नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको स्थापना गर्ने प्रस्ताव रूसका राजा जार र फ्रान्सका राजा समक्ष राख्न पुगेका थिए । तर उनी सफल भएका थिएनन् ९क्रभयल, द्दण्ञठ स् ज्ञघड(ज्ञद्ध०ण० । उनले अमेरिकामा पनि 'न्यू हार्मोनी' नामक नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको स्थपना गरेका थिए । यो पनि सफल भएको थिएन । उनले नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको स्थापनाका निम्ति राजनीकि संघर्ष आवश्यक पर्छ भन्ने बुझ्न सकेका थिएनन् । जसले गर्दा उनको काल्पनिक समाजवादी चिन्तन कल्पनामै सीमित भएको थियो ९क्रभयल, द्दण्ञठ स् ज्ञद्दण(द्दद्द० । तर, पनि उनले ४० वर्षसम्म काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको बहस चलाए, मजदुर, सर्वहारा वर्ग र सर्वसाधारणहरूलाई समाजवादी चिन्तनको शिक्षाले सिञ्चित गर्ने काम गरेका थिए र प्रशिक्षित गराउने काम गरेका थिए । जसले गर्दा

काल्पनिक समाजवादी चिन्तनले अमूर्ततादेखि मूर्ततासम्मको यात्रा गर्न सफल भएको थियो भने मार्क्स र एंगेल्सले प्रतिपादन गरेका वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बन्न पुगेको थियो ९क्रूभयल, द्दण्ज्ञठ र ज्ञघड(द्धण्० ।

यसरी सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनका काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको स्रोतमा वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव भएको थियो । वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव सामाजिक यथार्थताको आवश्यकताहरूको फलस्वरूप भएको थियो । जसलाई मार्क्स र एंगेल्सले मूर्तरूप दिएर राजनीतिक तथा आर्थिक कार्यक्रमको ठोस रूप दिएका थिए । काल्पनिक समाजवादी चिन्तनका राम्रा पक्षहरूलाई ग्रहण गर्दै तथा त्यस समयका प्रतिक्रियावादी शक्तिहरूद्वारा अगाडि सारिएका तथा कथित समाजवादी चिन्तनहरू 'सामन्तवादी समाजवादी चिन्तन', 'प्रतिक्रियावादी समाजवादी चिन्तन', 'जर्मन सत्य समाजवादी चिन्तन' को भण्डाफोर गर्दै मार्क्स र एंगेल्सले सन् १८४८ मा 'कम्युनिस्ट लिग' को लागि राजनीतिक कार्यक्रम तय गर्ने क्रममा 'कम्युनिस्ट पार्टीको घोषणा-पत्र' लेखी वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव गराएका थिए । यसपछि विश्व राजनीतिमा विधिवत रूपमा वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव र विकास भएको थियो ।

निष्कर्ष

हरेक नयाँ सिद्धान्तको उद्‌भव त्यससँग सम्बन्धित उपलब्ध स्रोतको आधारमा भए झैँ वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव पनि यससँग सम्बन्धित काल्पनिक समाजवादी चिन्तक सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनका काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको स्रोतका आधारमा नै भएको थियो । वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव पनि मूलतः दुई कारणबाट भएको थियो- पहिलो, पुँजीपति र मजदुरहरू बिचको द्वन्द्व र दोस्रो, औद्योगिक क्षेत्र र उत्पादनमा मौलाएको खराब प्रवृत्ति र अराजकतावादी मानसिकता । यी दुई कारणले वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव भएको थियो भने यसको सैद्धान्तिक र दार्शनिक स्रोत भनेको मूलतः साइमन, फुरिये र ओवेनका काल्पनिक समाजवादी चिन्तन नै थिए ।

काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको उद्‌भव थोमस मुन्जर र थोमस मुरले गरेका थिए । काल्पनिक समाजवादी चिन्तनको विकास तम्मासो कम्पान्नेल्ला, जेरार्ड विन्स्टेनली, जाँ मेलिये, गैब्रियल बोन्नो दे मैब्ली, मोरली र ग्राक्खस ब्याब्योफले गरेका थिए । काल्पनिक समाजवादी चिन्तनलाई अमूर्ततादेखि मूर्ततासम्मको यात्रा गराउने र मार्क्स र एंगेल्सलले उद्‌भव गराएका वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको स्रोत बनाउने काम सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनले गरेका थिए । महान् काल्पनिक समाजवादी चिन्तक सेन्ट साइमन, चार्ल्स फुरिये र रोबर्ट ओवेनले तत्कालिन वुर्जुवा पुँजीवादी सामाजिक व्यवस्थाको दमन, शोषण र विभेदको विरूद्धमा र विकल्पमा नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको प्रारूपको परिकल्पना त गरेका थिए । तर, यस व्यवस्थालाई स्थापना गर्नको निम्ति राजनीतिक संघर्ष, आन्दोलन, विद्रोह र क्रान्ति आवश्यक पर्दछ भन्ने कुरा बुझ्न सकेका थिएनन् । राजनीतिक संघर्ष, आन्दोनल, विद्रोह र क्रान्तिको आवश्यकता बुझ्न नसक्दा उनीहरूको काल्पनिक समाजवादी चिन्तन कल्पनामै सीमित रहन पुगेको थियो । यी तिनै चिन्तकको समाजवादी चिन्तन काल्पनिक र प्रत्ययवादी नै बन्न पुगेको थियो । यी तिनै चिन्तकहरूले समाज विकासको नियम, वर्गहरूको अन्तरविरोध र संघर्षको नियम, क्रान्तिको नियम र नयाँ समाजवादी सामाजिक व्यवस्थाको

स्थापनाका निम्ति राजनीतिक संघर्ष, विद्रोह, क्रान्ति र आन्दोनलको ऐतिहासिक तथा अपरिहार्य आवश्यकतालाई बुझ्न सकेका थिएनन् । जसले गर्दा यी चिन्तकको चिन्तन कल्पनामै सीमित रहेको थियो तर, पनि यी चिन्तकको काल्पनिक समाजवादी चिन्तनमा मौलिकता र आधुनिकता भने थपिएकै थियो । जसले गर्दा काल्पनिक समाजवादी चिन्तनलाई दार्शनिक रूपमा विकसित गरी अमूर्ततालाई मूर्ततामा उतार्ने र स्पष्ट सैद्धान्तिक तथा दार्शनिक मान्यता स्थापित गराउने काम भने कार्ल मार्क्स र फ्रेडरिक एंगेल्सले गरे जसको उद्‌भवबाट वैज्ञानिक समाजवादी चिन्तनको विकास हुन गएको थियो । त्यसैले वैज्ञानिक समाजवादको निर्माणमा काल्पनिक समाजवादको भूमिका महत्वपूर्ण देखिन गएको छ ।

सन्दर्भसामग्री

देवनागरि सन्दर्भसामाग्री

एंगेल्स, फ्रे. (अनुवाद : सुनार, र., गिरी, ना.). (२०६६). *ड्युहरिङ्ग मत खण्डन.* काठमाडौँः मार्क्सवाद अध्ययन - अनुसन्धान प्रतिष्ठान ।

एंगेल्स, फ्रे. (२०१०). *समाजवाद : काल्पनिक तथा वैज्ञानिक.* लखनऊः राहुल फाउण्डेशन ।

काशिन, व., चेर्कासोव, न., (अनु.), व. मशानोव, (सम्पा.), फ.म.वोल्कोव, ये फ. गूब्स्की, व.व. क्रापिविन, व. द. जोतोव, यू. न. पोपोव, फ.म. बुर्लात्स्की, फ.न. यूर्लोव, व.व. सोबोलेव. (१९८८). *सामाजिक और राजनीतिक ज्ञान संक्रमणकाल क्या है ?* मास्कोः प्रगति प्रकाशन ।

पौडेल, वि. कु.,(२०७२). *मार्क्सवादी अर्थशास्त्र पृष्ठभूमि,उद्‌भव र विकास.* (तेस्रो संस्कारण), माइलस्टोन प्रकाशन तथा प्रसारण ।

फ्रुलोभ, आइ. टि., (१९८२). *दर्शनकोश,* मास्कोः प्रगति प्रकाशन ।

शिवाकोटी, गोपाल, (२०६७), *राजनीतिक शब्दकोश,* काठमाण्डौं : पैरवी प्रकाशन ।

सबीरोव, ह., (अनु.), सुरेन्द्र कुमार, (सम्पा.), फ.म. वोल्कोव, ये फ. गूब्स्की, व.व. क्रापिविन, व. द. जोतोव, यू.न. पोपोव, फ.म. बुर्लात्स्की, फ.न. यूर्लोव, व.व. सोबोलेव, (१९८८), *सामाजिक और राजनीतिक ज्ञान कम्युनिज्म क्या है ?* मास्को : प्रगति प्रकाशन ।

सेलेज्नेव, ल, फेतीसोव, व., (अनु.), ददन उपाध्याय, (सम्पा.), फ.म. वोल्कोव, ये. फ. गूब्स्की, व.व. क्रापीविन, व.द. जोतोव, यू.न. पोपोव, फ.म., बुर्लात्स्की, फ.न. यूर्लोव, व.व. सोबोलेव, (१९८७), *सामाजिक और राजनीतिक ज्ञान वैज्ञानिक कम्युनिज्म क्या है ?* मास्को : प्रगति प्रकाशन ।

Roman script

Beecher, J. (1986). *Charles Fourier: The visionary and his world.* Berkeley: University of California Press.

Frobert, L. (2011).French utopian socialists as the first pioneers in development. *Cambridge Journal of Economics*, *35*(4), pp. 729-749.

Lovell, D. W. (1992). Socialism, utopianism and the 'utopian socialists'. *History of European Ideas,14*(2), pp. 185-201.

Pablo, G. (2015). The socialist principle: From each according to their abilities, to each according to their needs. *Journal of Social Philosophy, 46*(2),pp. 197-225.

Pilbeam, P.M. (2014). *Saint-Simonians in nineteenth-century France: From free love to Algeria.* London: Springer.

Podmore, F. (1907). *Robert Owen: A biography (*Vol.I). New York: D. Appleton and company.

Simen, O.(2017). *Robert Owen's experiment at Ne Lanark. From paternalism to socialism.* London: Palgrave Macmillan.

Taylor, K. (ed, tr.) (1975). *Henri de Saint Simon, 1760 - 1825: Selected writings on science, industry and social organization.* New Jersey: Holmes and Meier Publishers.